
Dina REMER

SPASIO ME TRANSPORT KOJI NISAM USPELA DA IZBEGNEM

Dina Remer je rođena u Somboru 1929. godine, od oca Geze Singera i majke Mirjam. U tom gradu živela je kao jedino dete u porodici, do izbijanja rata, da bi okupacijom Bačke od strane Mađara i potom dolaska Nemaca, porodica bila ugrožena i deportirana.

U Holokoustu su joj stradala oba roditelja i svi članovi šire porodice.

Po povratku iz zatočeništva u nemačkim logorima, živela je u Subotici, a septembra 1948. godine preselila se u Beograd i upisala studije medicine. Decembra iste godine, iselila se u Izrael, gde je 1952. godine završila medicinsku školu i do penzionisanja radila u zdravstvu.

U braku sa Đurom (Jichak) Remerom ima dve ćerke i šestoro unučadi.

Živi u Izraelu.

U danima moga detinjstva Sombor je imao oko 30000 stanovnika. To je bio prijatan i miran grad, sa nekoliko monumentalnih građevina. Dok je Sombor bio pod austro-ugarskom vlašću, bio je sedište županije. Većinu stanovnika činili su Mađari, u priličnom broju bilo je i Srba i oko 1200 Jevreja.

U kući smo govorili mađarski jezik, dok smo mi deca u zabavištu i u školi govorili srpski, koji je bio službeni jezik. Većina mojih prijatelja bili su Jevreji.

Tata je bio knjigovođa, a to je bilo i majčino zanimanje. Oboje su zajedno radili u velikoj firmi. Otac je bio ćutljiv čovek, veoma je voleo svoj posao i u kući se mnogo pričalo o problemima na poslu. Hobi mog oca bio je gajenje kaktusa, kojih smo u kući imali na desetine. Sećam se da sam sa tatom često išla do rasadnika, gde je on birao kaktuse. Takođe, voleo je da tka tepihe, tako da smo imali dosta izrađenih njegovom rukom. Mama je vezla goblene. Ona je celog svog života radila posao knjigovođe, koji je vrlo stručno obavljala, a u stvari je to bio njen hobi. Volela je knjige i stalno je čitala. U kuhinju nije ulazila, domaćinstvo je vodila moja baka – mamina mama. Otprilike od moje pete godine, živeli smo na drugom spratu zgrade u čijem se prizemlju nalazila prodavnica za veleprodaju materijala za nameštaj – radno mesto mojih roditelja. Oni su u osam sati silazili u prodavnicu, a u dvanaest časova se vraćali, u 16 ponovo odlazili na posao i radili do 18 časova.

Moja mama je imala astmu, tako da zimi nije mogla da ide na posao, a u kući su se gomilale knjigovodstvene knjige, pošto je posao obavljala u našem stanu. Vlasnik firme, Jevrej, veoma ju je cenio. Znala je nemački, tako da je i na tom jeziku, osim srpskog i mađarskog, izvanredno brzo kucala na pisačkoj mašini i znala je stenografiju. U svojoj porodici mama je bila najmlađa od osmoro sestara i braće. Deda sa mamine strane umro je pre nego što sam se ja rodila. Mamina porodica je u Somboru živela oko 70 godina. Njene sestre i braća sa svojim porodicama živeli su u gradovima Vojvodine i u Beogradu. Oni su nas često posećivali da bi videli baku i nas.

Moja baka je bila veoma vesela žena; svakog dana je na pijacu išla sa kućnom pomoćnicom. Sve prodavačice na pijaci su je poznavale i sa njima je razgovorala o njihovim porodičnim problemima. Oblačila se samo u tamno. Znala je mađarski i tek po koju reč na srpskom. Međutim, kada su nas 1941. godine Mađari okupirali, iz otpora prema okupatoru i na pijaci je počela da priča na srpskom jeziku.

Naša porodica nije bila religiozna. Sa bakom sam ponekad išla u sinagogu. Kod mog dede i bake sa tatine strane pripremala se košer hrana. Bili su pobožni. Oni su živeli u Novom Sadu i kod njih smo išli veoma često za praznike. Na Pesah Sederu sam uvek ja bila ta koja je govorila "*Ma ništana*". Bila sam njihova jedina unuka. Bila sam mrša-

va i razmažena devojčica i nisam htela da jedem. Baka i deda su želeli da se malo ugojim dok sam bivala kod njih. Odlučili su da za mene kupe hranu koja se ne postavlja na trpezama u njihovoj kući. Pretpostavljajući da volim šunku, kupili su je za mene i stavili na hleb namažan puterom, sve to zajedno sa papirom stavili na stolicu, a ne na sto i ne na tanjir!

DINA prilikom odlaska u obdanište kao četvorogodišnjica

ujutro je otišao da kupi novine. Kada se vratio, histerično je lupao na vratima od spavaće sobe mojih roditelja i vikao da je izbio rat. Ja sam imala deset godina i nije mi bilo jasno šta je to rat. Moji roditelji su bili veoma uzbuđeni i govorilo se o nekom Hitleru. Ne znam da li su odrasli mislili da će se rat proširiti i do nas.

Antisemitizam sam počela da osećam 1940. godine. Te godine u Jugoslaviji je donesen zakon „Numerus clausus“.

U prvom razredu gimnazije bilo nas je 5–6 jevrejskih učenika; po novom zakonu ostalo nas je dvoje.

Nemci su zauzeli Jugoslaviju aprila 1941. godine. Bačku su okupirali Mađari.

Mađarska vojska je zauzela Sombor bez ikakve borbe. Moji roditelji su bili pod velikom tenzijom – šta će biti?! Mađarski vojnici su

U Somboru sam išla u zabavište i osnovnu školu. Osnovna škola je trajala četiri godine i završila sam je sa jedanaest godina. Tada sam pošla u srednju školu. Imala sam i drugarice koje nisu bile Jevrejke. Išla sam kod njih kući, i one bi dolazile kod mene, mađa su većina mojih prijatelja tokom detinjstva bili Jevreji. Takav je bio slučaj i sa mojim roditeljima. Mama, koja je rođena u Somboru, imala je nekoliko drugarica Mađarica sa kojima je išla u školu, ali društvo mojih roditelja je bilo jevrejsko.

Rat je malo pomalo ulazio u moju svest; precizno se sećam slike od 1. septembra 1939. godine. Kod nas je u gostima bio mamin brat koji je živeo u Beogradu. Rano

ubrzo počeli da pucaju na sve strane, pod izgovorom da se po kućama kriju jugoslovenski vojnici. Mi smo živeli u kući koja se nalazila na glavnom trgu. Na ulicama se nije smelo kretati. Kroz otvore žaluzina videli smo da su Mađari postavili top uperen na našu kuću. Odjednom su počeli da lupaju na naša ulazna vrata i upali u naš stan; strašno su vikali da se iz tog stana pucalo na njih! Tata je odgovorio da je to nemoguće, jer mi uopšte nemamo oružje. Jedan vojnik ga je tako jako ošamario da je moj tata pao na pod. To je bilo za mene zastrašujuće, to da neko tuče moga oca.

Tada su nam rekli da moramo da napustimo stan i da iz njega ne iznesemo ništa. Dali su nam neki zapis da smemo da se krećemo ulicama, na kojima inače nije bilo žive duše. Tada sam prvi put videla leš čoveka. Posle desetak minuta pešačenja stigli smo do kuće mamine veoma dobre prijateljice, Mađarice, udovice čiji je muž bio bogati Jevrejin. Pozvonili smo na kapiji, a već smo čuli iz kuće buku

Sa ocem na letovanju u Durovniku

glasova, pevanje i muziku. Mamina drugarica je bila zaprepašćena kada nas je ugledala. Rekli smo joj da smo proterani i da nemamo gde da se smestimo. Ona nam je saopštila da joj je veoma žao što ne može da nas pusti u kuću, jer ona slavi sa mađarskim oficirima oslobođenje od Jugoslovena! Našli smo sklonište kod jedne Jevrejske porodice.

Iz ove epizode se vidi da su Jevreji mogli da se oslone uglavnom samo na Jevreje.

Posle 5–6 dana smeli smo da se vratimo u naš stan koji su mađarski vojnici dosta oštetili.

Ja sam septembra 1941. godine nastavila da pohađam školu; učilo se na mađarskom jeziku, što za mene nije predstavljalo problem.

Posle prve traume vezane za susret sa mađarskom okupacijom, život nam se nastavio uobičajenim tokom. Roditelji su radili na njihovom radnom mestu, ja sam učila. Ali to je tako meni izgledalo.

Za moje roditelje sve je bilo drugačije. Dva brata i sestra sa porodicama živeli su u onim delovima Jugoslavije koji su bili pod nemačkom okupacijom. Sestra i njen muž su ubijeni u Beogradu zajedno sa drugim Jevrejima. Mamin brat sa ženom uspeo je, juna 1941. godine, da prebегne u Bačku i da dođe kod nas u Sombor. Živeli su kod nas nekoliko meseci, dok nisu iznajmili stan. Taj ujak je sledeće godine odveden na prinudni rad i tokom rata ubijen.

Imala sam ujaka u Banatu, koji je bio okupiran od strane Nemaca. On i njegova žena, sa svim Jevrejima tog dela Banata, bili su zatvoreni u sinagogi; pod veoma teškim uslovima, zahvaljujući tome što je jednom nemačkom vojniku platio ogromnu svotu novca, on i žena su uspeli da budu prebačeni preko Tise u Bačku. Odmah su došli kod nas. Njihovim dolaskom u našem stanu postalo je veoma tesno. U svakoj sobi je živela po jedna porodica. Posle mesec-dva oba ujaka su iznajmila stan.

Nemci su Mađarsku okupirali 10. marta 1944. godine. Od tada su munjevitom brzinom počeli da se nižu brojni i teški događaji.

Od početka aprila svi smo morali da nosimo žute oznake prišivene na odela spreda i pozadi. Kada sam prvi put ušla u svoj razred sa žutom oznakom, drugarica koja je tri godine sedela sa mnom u klupi, prešla je u drugu klupu. Bilo je ponižavajuće ići ulicom sa oznakom koja govori da osobu koja je njome obeležena, treba mrzeti. Za nedelju dana bilo je Jevrejima zabranjeno pohađanje škole.

Krajem aprila počela su hapšenja jevrejskih porodica. Mama i baka su spakovale stvari za koje su mislile da će nam biti potrebne. Kuda će nas voditi – nismo imali pojma.

Grad je bio zatvoren ta tri dana dok je vojska pokupila sve Jevreje Sombora. Neke slike su nam se duboko urezale u sećanje. Sa prozora našeg stana videla sam kako sprovode Jevreje sa prtljagom, opkoljene vojnicima. Gledala sam ljude, koje sam celoga života poznavala, u bednom stanju. Videla sam pred sobom proterivanje. Trećeg dana hapšenja došli su Mađari po nas. Vukli smo teške stvari. Odveli su nas u neki prazni, ogromni magazin koji je već bio prepun Jevreja. Iste večeri odveli su nas na železničku stanicu, koja je bila dosta udaljena. Išli smo mračnim ulicama opkoljeni sa mnogo vojnika koji su nas stalno požurivali. Moja stara baka je jedva išla, čak je ostavila i neki prtljag na ulici. Dva do tri sata je trajalo putovanje vozom do Baje. Smestili su nas u jedno ogromno skladište za žito. Mi smo bili na drugom spratu, gde smo spavali na podu na ćebadima koje smo poneli. Na tom mestu

smo bili oko mesec dana. Ne znam gde su se spremali obroci, ali je hrana bila dovoljna za sve nas. U mojim očima, u očima devojčice od četrnaest i po godina, boravak u Baji nije izgledao tragično, jer sam bila stalno sa svojim prijateljima, a ležanje na podu nije mi bilo strašno. Mada mama nije imala nijedan napad astme, ali njoj, a pogotovo mojoj staroj baki, bilo je teško na podu. Život se sve više srozavao.

Jednog jutra probudila nas je vika na nemačkom jeziku da ustane-mo; da se brzo spakujemo i krenemo. Za jedan sat zgrada se ispraznila i mi smo svi bili na putu ka železničkoj stanici. Tamo nas je čekao voz sa vagonima za stoku, u koje su nas Nemci gurali i vikali da još i još ljudi uđe u njih. Bilo nas je oko sedamdeset. Tako smo bili strpani da je jedva bilo mesta za sedenje. Mama, baka i ja smo bile zajedno. Tata je bio na drugome mestu. Ubrzo je voz krenuo. Nismo imali pojma kuda putujemo. Neki su uspeli da se popnu na prtljag i dospeli do malog prozora. Oni su nam javljali kroz koje stanice prolazimo i u kom pravcu idemo.

Prešli smo austrijsku granicu i stali u Viner Nojštatu (Wiener Neustatt). Tada su nam Nemci prvi put otvorili vrata od vagona i naredili da siđu porodice koje su sposobne za rad na polju. Nemci su puštali samo porodice mladih i snažnijih. Teško mi je bilo upotrebiti reč „selekcija“ kada govorim o Viner Nojštatu, jer je za dva dana ta reč dobila potpuno drugo značenje. Nemci nisu pustili našu porodicu da siđe. Nismo se ni borili da siđemo, jer nismo znali gde nas voz odvodi. U vagonu, napunjenom u Baji sa sedamdeset ljudi, bila je samo jedna kanta sa vodom koja se za tri dana puta brzo ispraznila. Za fiziološke potrebe bila je određena druga kanta koja se brzo napunila. U vagonu je tokom putovanja umrlo troje starih ljudi. Moja baka je veoma patila. Sedele smo tri dana na prtljagu, a vazduha nije bilo dovoljno. Smrad nas je gušio; nije bilo nikakve hrane.

U Aušvic smo stigli predveče; spolja su otvorili vrata vagona. Dole su stajali ljudi u prugastoj odeći, potpuno odsečene kose sa prugastim kapama. To je bila zatvorska odeća, koju sam poznavala iz fil-mova. Ti ljudi su se drali na nas, terajući nas iz vagona i pritom vičući da sa sobom ne nosimo ništa. Silazeći, uplašeni od vike zarobljenika, neki su pali, a oni koji su nailazili za njima gazili su preko njih. Sišli smo na asfaltiranu cestu, dugačku i široku. Na razdaljini od nekoliko metara, jedan do drugog su stajali SS-ovci sa psima na povocima. Psi su strašno lajali. Sva ta scena je bila osvetljena jakim svetlom. To je bio uvod u pakao. Ništa mi nije bilo jasno, osim da je tu strašno.

Vikali su na nas da muškarci stanu posebno a žene zasebno, po pet ljudi u redu. Stala sam sa majkom i bakom u red. Ne znam ko je stajao ispred, niti pored nas, samo znam da smo polako išle napred. Odjednom smo bile u prvom redu a preko puta nas je stajalo 4–5 nemačkih oficira. Jedan od njih bi pogledao na osobu ispred sebe i prstom je pokazivao ili levo ili desno. Svako bi shvatio iz tih pokreta, kuda treba da ide. Tu već nije bilo vike, psi već nisu lajali, bila je mrtva tišina. Meni, a posle mene mami, oficir je pokazao na desno. Sve se odvijalo kao u nekom snu – tako brzo, a i tako sporo. Bake više nije bilo kraj nas.

Dosta dugo pešačile smo na putu, oko kojeg se sa obe strane nalazila veoma visoka ograda od žica, sa tablama na kojim je bila oznaka da je tu struja. Ja sam se približila majci, strašno uplašena; nekako sam osetila da se nalazimo u životnoj opasnosti. Svatile smo instinktivno da ako bilo šta uradimo samo malo drugačije od onoga što nam je rečeno, ili samo nagovešteno na bilo kakav način, uglavnom urlikanjem na nemačkom, umrećemo. Nisam znala ni kako, ni zašto, ali sam osećala da smo stigli na užasno mesto. Psi su lajali, a Nemci su vikali: „Los, los, los!“

Stotine žena među kojima smo i mi bile, stigle su do jedne velike zgrade. Unutra je bila ogromna dvorana; sa strane su sedele žene, koje su nam naredile da se potpuno skinemo. One su nas obrijale. Tražila sam mamu, ali nje nije bilo. Odjednom sam čula kako me ona zove. Okrenula sam se prema pravcu odakle je dolazio glas; ona je stajala kraj mene, ali ja je nisam prepoznala. Bila je obrijana i gola. Ušle smo u kupatilo i iz tuševa je izašla voda, a ne gas. Pri izlazu nam je bačena haljina. Ja sam dobila ogromnu haljinu. Mama je iscepala jedan deo haljine da bi mogla da u njoj hoda. Dugo smo pešačile do logora „C“. U logoru „C“, sa obe strane puta su bile zgrade. Sve zgrade u nemačkim logorima su se zvale „Blok“. Nas su stavili u „Blok 23“. Bilo je trideset „blokova“ u celom logoru. U „Blok 23“ nije bilo kreveta na sprat. Spavale smo na podu, na golom betonu, strahovito stisnute. Bilo je oko 1000 žena. Nije bilo dovoljno mesta da se ispružimo.

U Aušvic smo stigle 1. juna 1944. godine. Svakodnevni mučni život je počeo u ranu zoru groznom bukom zviždaljki i deranja kapoa da ustanemo i izađemo. U jednom od blokova nalazio se niz klozeta, u stvari rupa u betonu, pored je bio blok sa nizom česama. Uz pisak zviždaljke i viku, postavili su nas u redove od po pet žena, svaki kraj svoga bloka. Stajali smo po dva, tri, četiri sata. Nemci su nas prebrojavali. To se zvao „apel“. U logoru „C“ je bilo oko 30000 žena. Dva SS-ovca su

nas prebrojavala. U zoru je bilo strašno hladno, a kada bi sunce izašlo bilo je veoma toplo. Ponekad je pljuštala kiša. Nismo smele da sedemo, niti da se pomerimo. Jednom sam se onesvestila, a žene koje su bile kraj mene drmale su me da se što pre osvestim, da me slučajno kapoi ne bi videli. Ponekad se broj zatočenika nije poklapao sa brojem sa kojim su Nemci raspolagali, pa bi počelo ponovno prebrojavanje. U tim slučajevima bilo je i kažnjavanje. Sve (30000 žena) smo morale da kleknemo i držimo ruke iznad glave.

Posle prebrojavanja nastavljale smo da stojimo u redu po pet žena. Delili su hranu. Dobijale smo parče tvrdog hleba i crnu tečnost, koju su zvali kafa. Kapoi su iz ogromnog lonca sipali kafu a uveče smo na isti način dobijali supu (u lonac od litar i po do dva litra u redu za pet ljudi). Kada sam stajala četvrta ili peta u redu sa strepnjom sam brojala gutljaje žena ispred mene, da li će u loncu ostati i nešto za mene. Pošto nam je to parče hleba koje smo dobijali bilo za čitav dan, u prvim danima sa mamom sam rešila da jedan hleb pojedem odmah, a drugi preko dana. To nismo mogle da sprovedemo. Bile smo tako gladne da nismo mogle da odmah ne pojedemo i drugi hleb. Sećam se da su nam jednom ukrali hleb. Hrana je bila očajna, ali sam ja od prvoga dana pojela sve što bi mi se dalo. Preko celoga dana nismo smeli da uđemo u blok; vrtele smo se okolo ili ležale na zemlji. Posle večernjeg apela i supe, puštali bi nas u blok. Svake večeri je bila strašna jurnjava da zauzmemo mesto na podu.

Moja mama je posle dve nedelje dobila strašan proliv (proliv je bio bolest logora, zbog nemogućeg jela i stresa). Iz dana u dan, stanje joj se pogoršavalo. Došla je u stanje da je kapoi nisu terali van bloka. Bolesnici su ležali u jednom delu bloka. Nisu ih ni sa čim lečili. Dobijali su istu hranu, kao i ostali. Preko dana je nisam vidala, jer je bilo zabranjeno da se ulazi u blok. Uveče sam trčala da budem sa njom. Posle sam morala da tražim mesto, gde bi mogla da spavam. Mama moje najbolje drugarice obećala mi je da će čuvati mali prostor pored njih, dok ću ići da posetim svoju majku. Jedne večeri kada sam ih našla u toj gužvi, rekla mi je: „Bebi, ovde je drugi svet, svako bi trebalo da se brine za sebe. Ja ti ne mogu čuvati mesto na podu“. Mislim da mi je mama ležala bolesna već nedelju ili deset dana, kada je usledila velika selekcija. Posle jutarnjeg apela, dobile smo naredbu da se skinemo gole, haljinu da držimo u ruci, a ruke nad glavom. Ulazile smo u blok jedna po jedna. Sa obe strane su stajali SS-ovci i gledali ko je još spo-

soban za posao, a ko je bio tako mršav da im više nije potreban. Mršavi nisu ušli u blok. Posle ove selekcije, blok je bio poluprazan.

Kada smo ulazili sporo u blok, sa strane sam ugledala mamu. Sve bolesnice su izneli iz bloka i one su ležale na zemlji. Ja sam dotrčala do nje i pokušala sam da je dignem, ali je ona stalno padala od slabosti. Ostavila sam je, jer je kapo vikala na mene i digla korbač da se vratim u red. Mamu sam još jednom videla kada se smelo izaći iz bloka. Pitala sam: „Blokelteste“ („Odgovorna za blok“), gde su oni koji nisu ušli u blok? Uputila me je na zadnji blok u logoru. Ja sam se videla sa mamom, ali o tom susretu ne mogu da govorim. Taj događaj je meni bio i ostao užasno bolan i traumatičan. Od toga dana bila sam sama. Bila sam zajedno sa ženama iz moga grada, ali sam se osećala usamljenom.

Nemci su s vremena na vreme izabirali žene za posao, za razna radna mesta u Nemačkoj. Grupe su bile sastavljane od 200–300 žena. Tako sam ja jednom izabrana, ali umesto da nas odvedu na železničku stanicu, prebacili su nas iz logora „C“ u logor „B-3“. Ja sam tamo srela svoju tetku Elu, sestru moga oca, i prešla u njen blok. Sa njom sam bila do dana oslobođenja. Ubeđena sam da bez nje ja ne bih ostala u životu. Ona mi nije mogla pomoći fizički, ali duševno mi je bila ogroman oslonac. Konačno, nisam bila sama.

Moja tetka se držala principa: „Mi za Nemce nećemo raditi“. Svaki put kada bi nas izabrali za transport, nekako smo uspevale da pobegnemo. Ja sam radila kako me je ona savetovala. Bila sam sretna da imam stariju osobu rođaku pored sebe. Ja još nisam imala petnaest godina. Jednom nismo uspele da se izvučemo; sada sam svesna da je to bilo na našu sreću. Bile smo prebačene u logor „A“, koji se nalazio kraj železničke stanice. U logoru „A“ su bile žene koje su na rukama imale tetovažu i one bi izlazile iz logora na razna radna mesta u okolini. One su tačno znale šta se dešava u Aušvicu, znale su za gasne komore i krematorijum. Kada sam bila u logoru „C“, starešina barake i kapoi govorili su da ako ne radimo šta su od nas zahtevali, završićemo u onom crnom dimu koji je i danju i noću lebdeo nad Aušvicem. One su vikale: „Tamo gore gôre vaše majke i deca!“ Tada sam mislila, kao i drugi, da kapoi hoće da nas zastraše, a da nam ne govore o nečemu što se stvarno dešava.

Čitav dan bile smo zatvorene u bloku, u lageru „A“. Uveče bi se pojavila moja ujna kraj prozora. Dugo bismo pričale. Ona nam je rekla da je Aušvic logor za istrebljenje, u kojem ubijaju sve starce i decu i nesposobne za rad. Takođe nam je rekla da treba da budemo srećne što

odlazimo iz tog pakla. Tetka bi cele noći plakala i drhtala od straha. Svih meseci provedenih u Aušvicu (mi uopšte nismo znale da se logor tako zove), u gladi, tuči i vici od ujne smo saznale da sva ta muka nije ništa u poređenju sa tim šta može da nam se desi. Plakala sam za mojom majkom i bakom.

Sutradan su nas odveli na železničku stanicu. Vozili smo se tri dana u vagonu za stoku. Ovog puta vagoni su bili bez krova, tako da nije bilo zagušljivo. Stigle smo u neki logor koji je bio potpuno drugačiji od Aušvica. Logor je bio ograđen žičanom ogradom, ali u njoj nije bilo struje. Oko logora, sve do ograde, bila je šuma (u Aušvicu oko logara nije bilo ničega). Ovde nikada nije bilo apela, nisu nas prebrojavali, hrana je bila nešto bolja; bile smo smeštene u ogromne šatore; Nemce smo jedva videle. Ostale smo u šatorima oko dva meseca, sve do trenutka kada je strašna oluja na nas oborila šatore. Prebacili su nas u drvene blokove.

Taj logor je bio Bergen-Belzen. Logor je bio rezervat za radnike na raznim mestima u Nemačkoj. Moja tetka i ja nekako smo uspevale da izbegnemo iz transporta. Blokovi bi se delimično ispraznili, tako da su nas prebacivali Nemci iz bloka u blok. Zbog toga smo došle u situaciju da više nismo poznavale nikoga. Niko nije znao ničije ime. Bilo je žena iz Poljske, Francuske, Grčke, Mađaske i drugih zemalja (Jevrejki iz svih evropskih država koje su okupirali Nemci). Kako su meseci prolazili, stizalo je sve više zarobljenika – Jevreja iz logora u Poljskoj, gde su već bili Rusi. Spavali smo na podu i postajalo je sve tešnje. U spavanju smo jedva uspevale da opružimo noge. Delili su sve manje i manje hrane. Mi smo bivale sve mršavije. Bile smo sa sve manje snage; vladala je opšta apatija. Nikoga nije bilo briga

Početak novog života: fotografija sa venčanja DINE i JICAHA REMERA u Izraelu avgusta 1952. godine

za drugog. Samo da on proživi dan. Bila je strašna zima na severo-zapadu Evrope. Bergen-Belzen se nalazi nedaleko od Hanovera. U decembru je svako dobio po jedno tanko ćebe. Ono bi danju služilo da se njime umotamo (imala sam letnju haljinu na golom telu, koju sam dobila pre šest meseci u Aušvicu). Noću mi je ćebe služilo kao pokrivač kada bih ležala na podu.

Od avgusta, kada smo stigle u Bergen-Belzen, do aprila, jednom su nas odveli da se tuširamo. Bile smo strahovito prljave. Moja haljina je bila delimično pocepana, na nogama sam nosila drvene, teške klompe. Bile smo prekrivene sa hiljadama vašiju! Dobijale smo sve manje za ishranu: parče hleba ujutro i supu uveče. Ko tamo nije bio ne može da razume šta je to glad. U februaru je počela epidemija tifusa. Umrlo je puno njih. Svakog jutra oni koji bi ustali bili su još živi, a oni koji su nastavili da leže, bili su ili mrtvi ili u komi. Tetka i ja bismo izlazile, tačnije – isteturale bismo iz barake. Bilo je veoma hladno i padao je sneg. Čekale smo da pokupe mrtve, a posle smo se vraćale i iznemogle legle. Mrtve su bacale na gomilu ispred barake. Posle bi došli oni čiji je posao bio da odvuku mrtve sa gomile u krematorijum ili u rovove, gde su ih zakopavali. Ljudi koji su vukli mrtvace, takođe nisu bili daleko od smrti.

Bergen-Belzen se nalazi nedaleko od Hanovera i Hamburga. Amerikanci i Englezi su i danju i noću bombardovali ove gradove. Jeste da smo se bojale da bombe mogu da padnu i na nas, ali sam sa tetkom Elom govorila da to nije bitno; samo da Nemci pate i da što pre dođe do oslobođenja.

U martu je počela nekakva anarhija u logoru: bilo je mnogo manje nemačkih vojnika. Hranu, to jest kafu i hleb ujutro i supu uveče, ponekad uopšte nisu delili. Mi smo bile strašno gladne i mršave, tako da nam je bilo veoma teško da se pokrećemo. Više nismo imale snage ni da ubijamo vaši. Bile smo apatične, često bi me Ela zagrlila i ja nju; malo smo govorile, nismo imale o čemu, a nismo imale ni snage.

U bloku je na podu bivalo sve više mesta; ljudi su umirali. Ko je umro a ko je blizu smrti znale smo po tome što na umrlima nije bilo vaši (vaške odlaze sa mrtvaca!). Jednog jutra sam se probudila, moja tetka je ležala kraj mene kao i obično, ali na njoj nije bilo vaši! Izašla sam iz bloka i udaljila se koliko sam imala snage. Čekala sam, ležeći na zemlji, da iznesu mrtvace. Nisam mogla da podnesem prizor da je vidim kako je vuku po zemlji. Ona je bila mesecima u ljubičastoj haljini. Kada sam se vraćala u blok, na brdu leševa videla sam ljubičastu

haljinu. Brdo leševa je raslo, jer su ljudi brže umirali, nego što su odnosili leševe.

Spomenik sećanja na groblju u Somboru za Jevreje iz ovog grada stradale u Holokaustu, na kojem se nalaze i imena roditelja i bake DININE REMER

Ušla sam u blok i srušila se na pod. Bila sam toliko očajna da nisam mogla ni da plačem. Posle nekog vremena čula sam, spolja, nepoznate zvuke i veliku viku. Izašla sam i videla – na tri metra od mene stajao je ogroman tenk! Do danas se sećam zapanjenih pogleda vojnika. Oni su gledali na nas i nisu znali kakva su to stvorenja – prljavi kosturi, koji se nekako kreću. Sa tenkova su nam bacali svu hranu koju su imali. One koje su imale više snage od mene, navalile su... Ja sam se plašila da se približim jer sam se bojala da me ne ugruvaju. Nisam imala snage da se izborim za hranu. To je, ispostavilo se, bila moja sreća. Oni koji su jeli iz konzervi, u kojima je bilo masnog mesa i pasulja, dobili su strašan proliv. Posle manje od jednoga dana Englezi su nam delili hranu koja je odgovarala našim bolesnim crevima. Ipak, čini mi se da je od svega što su Englezi učinili za nas bilo najvažnije to što su nas zapražili DDT (deditijem) i oslobodili nas od vaški.

Došao je i dan oslobođenja: bio je to 15. april 1945. godine. Ne-daleko od Bergen-Belzena nalazio se logor ratnih zarobljenika. Među njima su bili i jugoslovnski ratni zarobljenici od 1941. godine. Oni su

došli u Bergen-Belzen i tražili Jugoslovane. Stigli su i u moj blok i upisali moje ime. Sećam se osećanja koje sam imala kada me je neko pitao za ime! Ja sam bila bez imena oko godinu dana. Bila sam anonimna osoba do koje nikome nije bilo stalo. Nikada nisam pomišljala da neću prebroditi taj užas, ali sam imala osećanje da sam bukvalno niko i ništa.

Jugoslovenski oficiri su se vratili nakon nekoliko dana i kada su videli moje stanje, odneli su me u bolnicu. Tamo sam ležala oko dva meseca.

Svi zarobljenici Bergen-Belzena su preneti u veliki logor koji je pre služio nemačkoj vojsci. Jugoslovenske žene su smeštene u jednu, a muškarci u drugu zgradu.

Naš zajednički logor u Bergen-Belzenu, čim je poslednji čovek iz njega prenesen, Englezi su spalili do temelja.

Sredinom avgusta 1945. svi Jugosloveni su vraćeni u Jugoslaviju.

DINA sa suprugom, danas

Ja sam se vratila u Sombor. Kamion me je doveo na glavni trg, pred kuću u kojoj smo stanovali i odakle sam odvedena. Na prozoru su još uvek visile naše zavese, ali sa prozora su gledali muškarac i žena koje nisam poznavala. Shvatila sam da u našem stanu stanuju ljudi i da u njega više ne mogu da uđem. Stajala sam na ulici i nisam znala kuda da krenem. Otišla sam kod jedne srpske porodice sa kojom su moji roditelji radili. Oni su me veoma srdačno primili. U kancelariji Jevrejske opštine postojali su spiskovi, imena Jevreja iz raznih krajeva Jugoslavije, koji su se vratili. U spisku sam našla i svog ujaka u Subotici. Otišla sam kod njega. Ne samo da se ujak vratio iz Nemačke, već i njegova žena i ćerka. U našoj najbližoj porodici bilo je 26 osoba. Od njih su ostali u životu petoro, uključujući i mene. Ujak se veoma brinuo o meni, ali je 1947. godine umro.

Završila sam gimnaziju, maturirala i upisala se na Medicinski fakultet u Beogradu.

Decembra 1948. godine iselila sam se u Izrael. Nastanila sam se u Jerusalimu, sa namerom da nastavim sa studijama. Ubrzo sam uvidela da su mali uslovi da studiram na Univerzitetu, prvenstveno zbog nemanja sredstava. Za život sam zarađivala radeći kao kućna pomoćnica. Mogla sam da se oslonim samo na sebe, jer nisam imala nikoga.

DININA ćerka MIHAL sa mužem AVIJEM i troje njihove dece – IRANOM, NETOM i NIROM

bila Jevrejka. Sada živim u državi Jevreja, koja je ostvarena posle 2000 godina, možda i zbog Shoa.

U penziju sam otišla 31. decembra 1990. godine.

Upisala sam školu za medicinske sestre, a 1952. godine završila sam tri godine studija.

Udala sam se za Jichaka (Đuro) Reme-
ra, rodom iz Novog Sada. Imamo dve ćerke i šestoro unučadi.

Na porodičnim svečanostima, gledajući i uživajući u mojoj lepoj i uspešnoj porodici, mislim u sebi da sam ja pobedila Hitlera.

Sve užasne tegobe i patnje došle su samo i isključivo zato što sam